

נחמה אריאל

אשה בהנהגת הישוב הישן במאה הי"ט
הרבנית שרה סוניה דיסקין – הרבנית מבריסק

הקדמה

"איזוהי אישה כשרה? – העושה רצון בעלה!" פשטה של המימרה הוא, שעל האישה האידאלית לציית לבעלה. רצונו – חוק מוחלט הוא לה. ובלשונו של הרמב"ם: "וכן ציוו על האישה שתהיה מכבדת את בעלה ביותר מידי, ויהיה עליה מורא מימנו, ותעשה כל מעשיה על פיו, ויהיה בעיניה כמו שר או מלך, מהלכת בתאוות ליבו ומרחקת כל מה שישנא."¹ מימרה זו מתפרשת גם על דרך החידוד וההלצה: "איזוהי אישה כשרה? – העושה – כלומר, המעצבת, היוצרת והבונה את רצונו של בעלה..."

באיזה משני הפרושים יש לבחור כאשר דנים על הרבנית מבריסק? האמנם היתה היא עזר לבעלה, הגאון ר' משה יהושע יהודה לייב דיסקין וצ"ל – הרשות המבצעת של רצונו ושל המדיניות שהוא עיצב? או שמא לפנינו דמות חזקה ודומיננטית, שפעלה באופן עצמאי בירושלים? בעלה היה שקוע ראשו ורובו בלימוד תורה, והיא, אישתו, ניהלה את ענייני החצר שלו, החליטה ופעלה תוך שימוש בשמו, ובמקרים קיצוניים אף הוציאה אותו מדי אמות של הלכה לרחובה של עיר, כדי לתת יתר תוקף למדיניות שהיא התוותה. בכתובים – חלוקות עליה הדעות מקצה אל קצה. מהערכה רבה מאוד מצידם של המקורבים לחצר של הרב מבריסק, ועד לביקורת חריפה הגובלת בשינאה ולעג מצידם של המשכילים בירושלים בני אותה תקופה. הדמות – דמות מיוחדת במינה. אישה, בירושלים של סוף המאה הי"ט, המטביעה חותם ברור על האירועים בישוב הישן, ומצורתה פרושה לעיתים עד לישוב החדש. וזאת בחברה שהגשימה הלכה למעשה את הפסוק "כל כבודה בת מלך פנימה".

הרבנית מבריסק לא כתבה חידושי תורה. חתימתה אינה מתנוססת על כרוזים כל שהם. היא לא פסקה הלכות ולא פירסמה ספרי שאלות ותשובות, לא דרשה דרשות, לא דנה בבית הדין ולא חתמה על חרמות, ואף מאמרים בעיתונים לא כתבה – כך

1. רמב"ם. משנה תורה, נשים, הלכות אישות טו, ב.

שלא מצאתי כל מסמך מכלי ראשון, הקשור אליה.
האומנם היתה היא המושכת בחוטים מאחורי הקלעים?

תולדות חייה ודמותה

שרה סוניה דיסקין נולדה, כנראה, בשנת תקע"ז, לאביה הנכבד ר' צבי הירש ראטנער. נכדת הגאון בעל 'עטרת ראש' והגאון ר' אלעזר לנדא, מחבר הספר 'יד המלך', ומגזע הגאון ר' יוסף הצדיק, אב בית דין פוזנא, חתן הגאון 'הנודע ביהודה' זצ"ל.² בת למשפחה מיוחסת. צאצאית לגדולי תורה מפורסמים בדורות האחרונים. בנוסף למשפחת הנודע ביהודה גם למשפחת צייטלין הידועה.³ בנוסף ליחוס אבות היתה המשפחה גם אמידה ובעלת אמצעים. שמה נזכר בהקדמה לספר 'אשר הנחלים' על מדרש רבה, נדפס בשנת תר"ג: "הגבירה המשכלת וכו', שרה בת הגביר החכם ר' צבי הירש ראטנער, נכדת הגאון בעל עטרת ראש".⁴ מקובל היה, שבהקדמות לספרים נזכרים לברכה שמות האנשים, שמימנו מכספם את הוצאתם לאור.

שרה סוניה נישאה לאליהו זלמן הלפרין מווילנה, עשיר גדול ומפורסם בקמצנותו. הם לא זכו לילדים והתגרשו. בזיווג שני נישאה לרב דיסקין שנים אחדות לאחר שהתאלמן מאישתו הראשונה. היא הכניסה לו בנדוניה 40,000 רובל – סכום נכבד מאוד.⁵ היתה כבת 40 כשנישאה לו, בערך בשנת תרי"ז.⁶

נישואיהם נערכו בהיותו רב בלומז'ה. הרב דיסקין ישב על כס הרבנות גם בקהילות מוריץ, קובנה, שקלוב ובריסק. והיא נדדה איתו מקהילה לקהילה. בקיץ תרל"ב, בעיר בריסק, ארעה פרשה, שכתוצאה ממנה נאלץ הרב דיסקין לעזוב את בריסק. בפרשה זו היתה מעורבותה של הרבנית גדולה במיוחד. אדם הסכים לגרש את אשתו, בתנאי שיקבל סכום כסף ניכר. כדי לסייע לאשה האומללה, אספה הרבנית כסף, אך לא עלה בידיה להשיג את הסכום שהוסכם עליו. הכסף הושלש בבית הרב. הרבנית הוציאה קול, כי ניגב חלק מהכסף והתלוננה במשטרה. הבעל ויתר לפי שעה על שארית הכסף, ונתן לאשתו את הגט. לאחר הגרושין ביטלה הרבנית את התביעה. המעשה עורר את החשד, כי התלונה – בשקר היה יסודה, והרב דיסקין ניכלא. אומנם בבית המשפט יצא זכאי, אולם מחשש שמא תשוב הפרשה ותתעורר, עזבו הרב והרבנית

2. שינברגר יוסף, עמוד אש, ירושלים תשי"ד (להלן עמוד אש) עמ' לב.
3. לזנסקי אלתר, 'פטירת הצדקנית', השקפה, שנה ה, גליון ו, חשון תרס"ז (להלן – לזנסקי, פטירת הצדקנית).
4. עמוד אש, עמ' לב.
5. תודה דוד, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, כרך שני, עמ' 565-566.
6. 'החבצלת', ב' חשון תרס"ז, עמ' 17-16. התאריכים אינם מדויקים, המקורות סותרים זה את זה. ע"פ החבצלת היא נפטרה בשנת תרס"ז בהיותה בת תשעים. ע"פ מאמר ב'השקפה' נישאה בגיל ארבעים, וארבעים ושתיים שנה היתה נשואה לרב דיסקין, הוא נפטר בשנת תרי"ח.

את בריסק במהירות, עברו את הגבול, ודרך פרוסיה הגיעו לפריז. שם עסקו בכל הסידורים לעלייתם ארצה.⁷

בראש חודש מנחם אב תרל"ז הגיעו לירושלים.⁸ בירושלים מתחילה תקופה חדשה בחייהם. הרב דיסקין, שסמכותו התורנית היתה ללא עוררין, לא נשא תפקיד רישמי. רבה של ירושלים היה הרב שמואל מסלנט, מתון וותרן. הרב דיסקין הקים בית דין משלו. בית הדין חלק לא אחת על פסקי בית דינו של ר' שמואל מסלנט. אב בית דינו היה ר' חיים זוננפלד. מקום מגוריו של הרב היה בחצר, סמוך לבית הכנסת "תפארת ישראל" ברובע היהודי. רוב שעות היום והלילה עסק בלימוד בביתו, ואפילו נהג להיתפלל ביחידות בביתו ולהגיע לישיבה רק לקריאת התורה.⁹ רק לעיתים רחוקות יצא והתערב אישית בחיי בציבור בירושלים. אולם השפעתו היתה רבה. סביבו הסתופפו תלמידים ומעריצים, שציפו להדרכתו ולהכרעתו בכל השאלות, שעמדו על הפרק.

וכך כותב עליו דוד ילין:

עוד זוכרים המה גם את המהפכה הקיצונית אשר התחוללה בתקופת חיי גאון התורה והתמימות הזה. בהיותו פתאום לאיש אחר לגמרי, ומנהגו כאחד מ'קדושי החסידים'. מתבודד ונפרש מן העולם, ואחרים עושים בשמו כל מה שליבם חפץ.¹⁰

מעניינת מעורבותו בישוב הארץ. 'קול מעיר' של אגודת מייסדי הישוב בראשות הרב דיסקין קורא ליהודים לעלות לארץ ולא לפחוד מהערבים:

כי לא פריצי חיות המה, גם לא פראים אוכלי אדם, ויותר טובה נקווה מהם מאשר תקוו אתם מאלה תפארת אדם למו ובשם משכילים ונעורים יתעמרו. הערביים האלו אין להם שינאה כבושה על עם ישראל, ואם אנחנו נקדם פניהם בשלום גם הם שלום יענו לנו...¹¹

הקבוצה השנייה של מתישבי פתח תקווה עשתה זאת בעידודו. כתב התקשרות קבע אותה כאוטוריטה בכל תקנות החברה. הקושן של המקום נכתב על שמו. הוא גם עודד קניית אדמה ביסוד המעלה.

כל זאת בתקופה הראשונה לשהותו בארץ. מאוחר יותר, אולי בגלל אכזבה מאופיו של הישוב החדש, שוב אינו מעורב בנעשה בו.

7. קרלינסקי הרב חיים, הראשון לשושלת בריסק, מכון ירושלים, תשמ"ד, (להלן – הראשון לשושלת בריסק) עמ' 267. הוא מביא את סיפור המעשה בהרחבה רבה.

8. הראשון לשושלת בריסק, עמ' 267.

9. בלוי הרב משה, על חומותיך ירושלים, פרקי חיי, חל אביב תש"ז, (להלן – על חומותיך ירושלים) עמ' יט.

10. ילין רוד, כתבי דוד ילין א', ירושלים של תמול, ירושלים תשל"ב (להלן – ירושלים של תמול). עמ' 207.

11. 'יחזבצלת', תרמ"א, גלין 37-36.

בשנת תרמ"ב מונה לרב ראשי לקהילה האוסטרית הונגרית בירושלים, כפי שמתאר המסמך שלפנינו:

ירושלים 10 בינואר 1882 תיק 34 NO 11162 Jer

מקור (גרמנית)

אל הקונסוליה האוסטרית הונגרית הנכבדה בירושלים.
חברי הועד החתומים מטה מודיעים בזה, כי הם בחרו את התלמודי בעל שם עולמי, כבוד י"ל דיסקין, לרבה הראשי של הקהילה. לכן מבקשים אנו בזאת כי משפטים וכדומה של חברי קהילתנו הנשלחים לבית הדין האשכנזי להכרעה, יעברו מעתה לכבוד הרב.
חותמים ביראת כבוד חברי הועד של הקהילה האוסטרית – הונגרית בודהמית מורבית.
חיים זוננפלד ... ניסן ב"ק (ועוד חותמים נוספים).¹²

הרב דיסקין הקים בשנת תרל"ט את 'בית התבשיל' להציל אנשים מרעב, את 'בית היתומים דיסקין', את 'ועד השחיטה' בשנת תרמ"ז, ואת ישיבת "אהל משה" בשנת תרנ"ז. הוא חתם על "אלות הברית" נגד לימוד חכמה חיצונית, נגד בתי הספר (שקאלעס), תלמידיהם ומלמדיהם, ונגד לימוד שפות זרות. בשנת תרנ"ז, כשהתפלג "כולל אמריקה" מה'ועד הכללי', נענה להם הרב דיסקין, פרס עליהם את חסותו, קיבל כתב רבנות, ואף הוענקה לו חסות הקונסוליה האמריקאית.¹³ בכל הסערות הציבוריות שידעה ירושלים בעשרים השנים, שבהן חי בה הרב דיסקין, הוא היה הכותב והחותם.

ומה מקומה של הרבנית סוניה בעיניהם של כותבי תולדותיו? ישנם סיפורים המעמידים אותה לצידו, צופיה הליכות ביתה, שומרת על בריאותו של בעלה הדגול, ובעיקר – "עזר" (ולא "כנגדו") בשמירת תורה ובקיום מצוות על פי כל ההידורים והחומרות שקיבל הוא על עצמו. היא דאגה למוזנותיו ולמשקו, והוטרדה כשמייעט לאכול.¹⁴

היא סייעה לו בקיום מצוות שבין אדם לחבירו. למשל קנתה שעון לזקן שנגנב

12. אליאב מרדכי, בחסות ממלכת אוסטריה 1849-1917, יד בן צבי, ירושלים תשמ"ו (להלן – בחסות ממלכת אוסטריה) עמ' 187.

13. שם, עמ' 135.

14. גערליץ מנחם מנדל, מרא דארעא ישראל, כרך א', ירושלים תשמ"ה, עמ' לג. ועמוד אש, עמ' קג, רב.

ממנו שעונו, בטרם ירגיש הלה בגניבה.¹⁵ תפרה לו כיס מיוחד להקל עליו איסוף פסולת עץ להסקת תנור בית היתומים,¹⁶ וסייעה לו בפיתרון בעיות 'שלום בית'.¹⁷ "נדיבות לבבה אין לשער וכל היום היתה מחלקת נדבות לאיש לפי ערכו, ובסבר פנים יפות, והיא בעצמה חיה חיי צער."¹⁸

החמירה על עצמה מאוד בהלכה – לבשה ציצית, לפני פסח הלבשה את החתול בגרביים, שמא יעביר ברגליו חמץ ממקום למקום.¹⁹

מעשה מיוחד במינו מחזק נקודה זאת ואחרות. הרב מבריסק חלה בערב יום הכיפורים. תלמידיו חששו שהצום יסכן את חייו. הוסכם שד"ר מאוריקע היווני יקבע אם הוא רשאי לצום. הרב הסכים לקבל את חוות הדעת הרפואית, שתאמר ביוזנית, רק אם הרבנית, ששלטה בשפות רבות, תתרגם אותה לאיריש. הרופא בדק את הרב, אך לא יכול היה לדבר עם הרבנית. היא עמדה בתפילת שמונה עשרה של ערב יום כיפור. הוא הוחיל עד בוש, והיא האריכה בתפילתה. הרופא עזב את הבית. חוות הדעת לא ניתנה, והרב צם...²⁰

הרב דיסקין נפטר בכ"ט בטבת תרנ"ח. בהספד עליו מציין הרב י' אורנשטיין, כי היה כעמוד ברזל נגד רוח הזמן החדש, ובגלל כן רבו עליו מתנגדיו ומשנאיו, ואת אישתו הרבנית שתחיה, שמו מטרה לחיצייהם.²¹

הרבנית מבריסק, שרה סוניה דיסקין, נפטרה בב' דחול המועד סוכות בשנת תרס"ו.²²

היא הלכה בלא בנים ולא נישאר אחריה פה לא קרוב ולא גואל. עיזבונה היה רק ששים פרנק, אשר נימסרו לחברא קדישא, כי כל אשר לה חילקה בחייה. יושבי ירושלים ידעו להוקירה ולחלוק לה כבוד אחרון. אלפי אנשים נהרו אחר מיטתה, אבל לא הספידה מפני המועד.²³

נגסה לבדוק את מעורבותה במספר ארועים באותה תקופה. המאבק על החינוך, בית היתומים, פרשת פינס וכולל אמריקה.

15. שם, עמ' קמה.

16. שם, עמ' קמח.

17. שם, עמ' קעא.

18. לונסקי, פטירת הצרפנית.

19. קלוגר בנימין, "א – חוצפה", מן המקור, כרך ג', ירושלים תשמ"א, עמ' 46. בן יהודה אליעזר, 'הרבנית הבריסקאית', השקפה, שנה ה', גליון ו', חשוון תרס"ז. עמוד אש מביא סיפורים רבים בעמ' לב, קנ. רכ. זוננפלד הרב שלמה זלמן, האיש על החומה, ירושלים תשל"א, (להלן – האיש על החומה) כרך א' עמ' 213. על חומותיך ירושלים, עמ' יט.

20. עמוד אש, עמ' לב.

21. אורנשטיין י', תולדות מהרי"ל דיסקין, תורה מציון ג, חוברות ד, כד, ירושלים תרנ"ח (להלן – תורה מציון ג).

22. חבצלת, ב' חשוון תרס"ו, עמ' 16-17.

23. לונסקי, פטירת הצרפנית.

א חוצפה!

דיא בריסקער רעבעצין וויל חרוב מאכען ירושלים.

נאך פינף ירושלים'ס מעגען חרוב ווערען. און איך וועל איינעם פון מייע מעגשען
ניט אפשטאפען, אזוי האט דיא בריסקער רעבעצין גיענטפערט ווען מען האט איהר
געבעטן אז זיא זאהל ויא מחרחרי ריבניקעס פון זיך פערשיקען, אום דיא שטאט מהלוקת
איינצושטילען! האט איהר געהערט אין אייער לעבען א חוצפה פון אזא צדקניות? עס
איז איהר נאך ווייניג בריסק, שקלב, קאווע און לאמוע, וועלכע זיא האט אומליקליך
געמאכט. עס איז איהר ווייניג דיא אידישע בלוט און געלד וועלכע איז דורך איהרע
שקאנדאלען אין רוססלאנד פערנאסען געווארען, וויא עס שיינט האט זיא שוין פערגעסן
דיא שטעקונס מיט וועלכע מען האט איהר פון איבעראל פעריאנט. און האט זיך יעצט
אפ געווכט א נייעס עיר המקלט אויף איהרע מעשים תעוועים.

ניין רעבעצין! ירושלים עה'ק איז צוא הייליג פאר אייך, און איהר האט א נחש וועקרב
קין מאהל ניט מויק געווען, עס לעבען נאך אלע מיטלען, דיא אלע צוואנגען מיט וועלכע
מעוועט אייך דעם גיפטאויס רייסען, מינט ניט אז עס איז אקונדער שפיעה, פערנעסט ניט
אז איהר שפילט זיך יעצט מיט א נאנצע שטאט מיט א פרך מעגשען וועלכע זיינען שוין
מיד געווארין צו פערטראגן דיא שאנדע און שמין וואס איהר ווארפט אויף זיא פון
יאהרען לאנג. אייערע ציצית וואס איהר פראנט אויף זיך, און דיא הענטשקעס וואס איהר
מוטאן אייער קאין וועט דער וועלט דיא איינען ניט פערבלענדן, דיא נאנצע וועלט קען
אייך און מיר וועלין בשום אופן ניט דער לאזן אז אזא צדקניות זאל אונז גרינדען
ישיבות, כולל אמעריקא, און מחרוב זיין דיא ארבע וואס זיינען ניט ממלא איהר וואונש.
אייך פאסט בעסער צוא פעהאנדלען מיט מדינה יונגען, מיט מוסרים און מיססיאנערין
וויא איהר האט זיך שטענדיג אויף געהירט, אבער ניט צוטראסטן אויף א הייליגע שטאט
תלמידי חכמים, עניים, אלמנות ויתומים, זייט וויסען אז איהר האט דא א .החראה' פון
א נאנצע שטאט מענשין, וועלכע האבין זיך בעטלאסן אין מאהל פאר אלע, אראפ
צוא ווארפן פון זיך אייער שווערין יאך, און מען איז אייך מתרה אז אויב איהר וועט ניט
ארויסטרייבען פון זיך דיא שקצים וועלכע זיינען ניט פיינער פון אייך און אויפהערין בחרוב
זיין ירושלים וועלכע ווערט אין דער נאנצער וועלט בעשמוצט דורך אייערע שקאנדאלען, דאן
וועלען מיר געצוואנגען זיין אפ צודרוקען אייער נאנצע לעבענס בעשרייבונג אום אייך אין
דער וועלט בעקאנט צו מאכען, און אנווענדען אלע מיטלען וויא פטור צוא ווערין פון
אייערע מעשים תעוועים, און דאן וועט דיא נאנצע וועלט וויסען וויא דיא הייליגע תורה
ווערט געטראמין מיט אייערע פיס.

ברוך משנת חרבי'ו נגד הרבנות מברוסק, אשר דחתה ליסודו של כולל
אמריקה בשנת זו, ואנשי שאר הכוללים היו מודאגים שמו כספי אמריקה
יופסק לקומחם.

חוצפה

הרבנית מבריסק

תחריב את ירושלים

'עוד חמש ירושלים יכולות להחרב, ואני לא ארחיק אף אחד מאנשי ענתה הרבנית מבריסק, כשביקשו ממנה שתרחיק ממנה את מחרחרי הריב, בכדי שהמריבות בעיר תפסקנה. האם שמעתם פעם בחייכם חוצפה מצדקנית כזאת? לא די לה בבריסק, שקלוב, קובנה ולאמזא שאמללה אותם. האם לא די לה בדם יהודי שנשפך ובממון שהחך לאיבוד בגין הסקנדלים שלה ברוסיה? נדמה כאילו היא שכחה כבר את המקלות שבעזרתם גרשו אותה מכל מקום, ועכשיו מצאה לעצמה עיר מקלט חדשה בשביל מעשי התעותעים שלה.

לא רבנית! ירושלים עיר הקודש היא יותר מידי קדושה בשבילך. בה לא הזיקו אף פעם נחש ועקרב, קיימים כל האמצעים, הצבת העתיקה שבה נוציא ממך את הארס. אל תדמי שזה משחק ילדים. אל תשכחי שאת משחקת עם עיר שלמה, עם אנשי כו"ך שכבר התעיפו לסבול את הבושה והכלכון שאת זורקת עליהם כבר הרבה שנים. הציציות שאת לובשת, והכפפות שאת מלבישה לחתול, לא יסנוורו את עיני העולם. כל העולם מכיר אותך! ואנחנו לא נאפשר שצדקנית כזאת תקים ישיבות ואת כולל אמייקה, ותחריב את כל מה שלא ממלא את רצונה. את מתאימה יותר למשא ומתן עם פרחחים 'טרפים' עם 'מוסרים' ומיסיונרים כמו שתמיד התנהגת, אבל לא למוס עיר קדושה, תלמידי חכמים, עניים, אלמנות ויתומים. תזהרי לך! יש כך התראה מאנשי עיר שלמה, שהוזליטו אחת ולתמיד לזרוק מעליהם את המשא הכבד שלך. ואנחנו מתרים בך, אם את לא תגרשי מפניך את 'שקצים' שלא יותר טובים ממך, אם לא תפסיקי להחריב את ירושלים שהיא מושמצת בכל העולם בגלל הסקנדלים שלך, אנחנו נאלץ לפרסם את קורות חייך בכדי שכל העולם יכיר אותך, ולאחזו בכל האמצעים להפטר ממעשי התעותעים שלך. ואזי כל העולם ידע איך התורה הקדושה נרמסת על ידי... רגליך.

המאבק על החינוך

בשנת תרל"ח הציע מונטיפיורי לר' שמואל מסלנט להעמיד מורה לערבית לתלמידי בית תלמוד תורה 'עץ חיים', וגם שלח מאתיים ליש"ט לשלם שכר המורה. הצעתו נראתה בעיני הרב סלנט וגם בעיני רמ"נ כהנוב, ראש ישיבת "עץ חיים". אולם, קנאים החלו להפגין נגדה, נקהלו בעליית דיסקין "כדי לחזק הגדרות אשר גדרו לנו קדמונינו זיע"א, לאסור איסור ללמד חכמות חיצוניות, אפילו אותם המותר על פי דין ללמד, עם כל זה אסור ללמד אותם מפי מורה המיוחד ומקבל פרס מחוץ לארץ." "הגזרות והחרמות הם אפילו על לשון המדינה גם כן, והם רובצים על כל הבאים ללמוד וללמד ואפילו בשכר, והן להמלמדות, ועל כל המייסדים והמסייעים ואבות הילדים והילדות, יהיה מי שהיה, ואפילו ללמד מיחיד מאיש מיוחד, ואפילו לזמן קצר, ואפילו ליום אחד."²⁴

חרם חמור כזה לא נעשה עד אז בירושלים. ואכן ר' שמואל מסלנט לא הסכים לו, והחרם הוכרז בלי הסכמתו, וגם יצא בדפוס בשם 'אלות הברית'. חתמו עליו למעלה ממאתים איש, בראשם הרב דיסקין, וביניהם גם הרב חיים זוננפלד. הכסף הוחזר למונטיפיורי, תכניתו לא יצאה לפועל. ניצחון המחרימים, במערכה זו, היה שלם. שנתיים לאחר מכן, בשנת תר"ם, ניגשה חברת 'אליאנס איזראעליט' לפתוח בית ספר בירושלים. כמנהלו נבחר ניסים בכר הירושלמי, שהיה יהודי שומר מצוות. מובן שמעשה זה עורר התנגדות עזה. הרבנית מבריסק ראתה במינוי תחבולה המיועדת להשפיע על הקהל למסור את ילדיהם לבית ספרו. כשהגיע בכר לבית הכנסת הגדול בחורבת ר' יהודה החסיד לתפילת שבת, שלחה שלושה משלישיה, אחד מהם היה הרב חיים זוננפלד, להחרימו. שניים מהם יראו למלא את פקודתה. אבל הרב זוננפלד, שלא היה ירא ורך לבב, עלה על המדרגות שלפני ארון הקודש והכריז בחיפזון את ה"חרם". המתפללים הפסיקו אותו באמצע, וגם דחפו אותו מעל המדרגות. עד כאן גירסתו של א"ר מלאכי.²⁵ שונה הצגת הדברים המובאים בספר "עמוד אש".

מערכת מורכבת ומשומנת היטב שמרכזה בגולה וסניפים לה בארץ, פעלה כדי להחדיר את ההשכלה הכללית בירושלים. גם צעדים שהיו תמימים למראה, ולא עמדו בסתירה ברורה לתורה ולהלכה, סיכנו את החינוך היהודי המקורי. מייסדי בתי הספר בימים ההם היו שומרי מצוות. החינוך היה חנוך לתורה ולמצוות, להקפדה על קלה כחמורה. לימודי החול ניתנו רק על קצה המזלג. הציבור בכללותו לא ראה בכך כל איום לדרכה של תורה.

24. מובאות אלו מצוטטות מתוך ספרו של מלאכי א.ר., פרקים בתולדות הישוב הישן, הוצאת אוניברסיטת תל אביב והקיבוץ המאוחד, תל אביב תשל"א (להלן – מלאכי, פרקים בתולדות הישוב הישן), עמ' 292.

25. שם, עמ' 292.

הרב מבריסק היה זה שאיבחן את המצב, הבין את המניעים והמטרות, שמתחת לפני השטח, וקידש מלחמה על ההשכלה בכלל, ובנסיגות להחדיר אותה למערכת החינוך בירושלים בפרט.

הרב ובית דינו חידשו את החרם על השקאלעס. אסיפה של גדולי העיר בבית הרב החליטה להפסיק את ה'חלוקה' לכל מי שימסור את בנו או בתו לבית הספר, ולאחזו נגדו בכל האמצעים. ואמנם תקופה ארוכה לא נמצא בקרב האשכנזים אף אדם שהעז לעבור על החרם.²⁶

מובאים סיפורים רבים על עמידתו התקיפה ותגובתו החריפה כנגד כל סטייה וקשר עם ההשכלה או המשכילים. תגובה זו מנעה אנשים מלשלוח את ילדיהם לבתי הספר המודרניים, ובנתה מערכת חינוך על טהרת הקדש. החרמות נשמרו על ידי ציבור גדול, הסר למשמעתו, וחומות הלכו וגבהו בינם לבין בתי הספר המוחזרים עוזבים לנפשם, מבודדים מחוץ למחנה.²⁷

תייר מתאר את ביקורו בבית הרב מבריסק. הוא התרשם מהתנהגותו העדינה מלאת ההשתתפות במדווי האנשים שבאו לבקש את ברכתו. לעומת זאת כשהוזכרה לפניו שאלת השקאלעס, חרד מכסאו, נתמלא קינאה גדולה, עד שכל עצמותיו היו מרתחין ולשונו חיתתה גחלי אש.²⁸

כותבי תולדותיו של הרב מבריסק אינם מזכירים את הרבנית בהקשר זה. הלוחם הגדול הוא הרב בכבודו ובעצמו. בן הדור רואה את הדברים בצורה שונה. יהושע ילין היה הראשון שהכניס את בנו, דוד, לבית הספר של 'כל ישראל חברים'. וכך הוא מספר בזכרונותיו:

אחרי שהכנסתי את בני, קמה מהומה ושערוריה אצל הני כלבין דחציפין, המלכהו פינכא אצל ה'רבנית מבריסק', אשר היתה אז המושלת בכפה בירושלים, בשם בעלה הרב מבריסק, וירימו כל צעקה בחוצות ירושלים "אהה! חרם בקרבך ישראל! הנה אחד מנכבדי עדתנו הפר חוק ופרץ גדר הכניס את בנו אל ה'שקולה', ואם בארזים נפלה שלהבת מה יגידו אזובי הקיר?"

וביום השבת יצאו מבית מדרשו של הרב מבריסק שני עטלפים קנאים חצופי ועזי פנים, מבוהלים ודחופים בדבר ה'רבנית' להחרים אותי, וירוצו אל בית הכנסת הגדול 'בית יעקב' אשר בחורבת ר' יהודה החסיד, ובדרכם התלקטו אליהם נערים וילדים ריקים ופוחזים, ויכנסו אל בית הכנסת פתאום בבהלה ובחיפזון, ועלו על הבמה ויהסו את הקהל ויפסיקום

26. שם, עמ' קכג, קכד.

27. שם, עמ' קלב.

28. עמוד אש, עמ' קיא, קיב.

מתפילתם, ויקראו מתוך גליון את נוסח החרם אשר נכתב קודם עשרים ושבע שנים בשנת תרט"ו, בעת שיסד הד"ר לודוויג פרנקל את בית הספר למל, ואחרי קריאתם החרומו בשם 'הרב מבריסק' אותי ואת כל אשר ישלחו את בניהם לבית הספר, וגם הכריזו כי אסור לקנות דבר מחנותי, אשר היתה לי אז בשותפות עם בן הרב"צ ליאון כנ"ז, ובכלל אסור לכל איש לבא איתי במגע ובמשא.²⁹

כאן, במפורש, תולה יהושע ילין את הקולר ברבנית ובאנשיה – אנשי החצר של הרב. שהבולטים שבהם היו הרב ישעיהו אורנשטיין והרב יעקב אורנשטיין, אב ובנו. אחרי סבל של שנים רבות, בהן הופסקה החלוקה שלו, נסע יהושע ילין לסובלק לבקש את עזרתם והתערבותם של שולחי הכסף לכולל – וללא הועיל. דוד ילין, המנסה לנתח את הארועים בירושלים במרחק של זמן, מציין נקודה מעניינת הנראית לי אמיתית. היה אמנם תהליך ברור של חדירת ההשכלה לירושלים, המלחמה נגדה נוהלה על ידי אוטריטה גדולה כגון זו, ובכלי הנשק האמתניים ביותר. ובכל זאת "כמה כבד גם ליד חזקה כזאת להסב את גלגל הזמן אחורנית."³⁰ אם היתה הצלחה במערכות על החינוך, הרי שלא היתה זאת הצלחה במניעת התהליך או בעצירתו כתופעה כללית בירושלים. אלא, בהשארת איים בהם נשמר החנוך הישן המקורי ללא כל שינוי.

בית היתומים

העיר ירושלים למודת מחלוקות ומגפות היתה. אנשיה חיו חיי עוני ורחקות. על רקע זה מצויים היו בירושלים יתומים רבים. קרובי משפחה – אם היו להם – שקועים היו בצרותיהם שלהם, ומן הנמנע היה, הרוב רובם של המקרים, שיוסיפו לביתם הצר עוד פיות רעבים.

תאור מוזעזע של המצב, ותגובתו של הרב מבריסק, מביא הרב אורנשטיין: בקיץ תרל"ט היה הולך כל יום לשאוף אוויר רוח צח בין סבכי יער, אשר מחוץ לעיר, בלויית אברכים אשר דבקו בו, וידריכם בדרכי הלימודים בעל פה (אחרי מחלת דלקת החזה). ומדי עברו יום יום היה מסתכל הנה והנה, וירא כי נמצאים ילדים חובקי אשפתות מושלכים בין טלפי סוסים, ערומים ויחפים. וישאל: בני מי הם? ויגידו לו, כי הם יתומים בלי אב או בלי אם, ומחמת עניים אין להם מקום. גם באו אליו רבים ונכבדים מעיר הקדש להעירו, כי מצווה זו של השגחה על היתומים אין לה דורש בקדש.³¹

29. ילין יהושע, זכרונות לבן ירושלים, תורת הקנאות, ירושלים תקצ"ד תקע"ח, עמ' 135.

30. ירושלים של תמוז, עמ' 208.

31. תורה מציון ג'.

המסיון, שהיה פעיל מאוד בירושלים, ניסה לנצל את המציאות הקשה הזאת, ולהציע את עזרתו ליתומים.

ביזמת יהודי גרמניה ור' עזריאל הילדסהיימר, הוקם בית יתומים בירושלים בשנת תרמ"א. מטרתו היתה לספק את צרכי היתומים בחומר וברוח ולהקנות להם, בנוסף ללמוד תורה, גם לימוד השכלה ומקצוע. למנהלו של בית היתומים התמנה דוקטור הרצברג, שעזב באותם ימים את ניהול "מקווה ישראל" והעתיק את מגוריו לירושלים. ביתו ובית היתומים היו בקרבת נחלת שבעה.

אנשי הרב דיסקין ראו בו 'צלם בהיכל'. הרב חרד את חרדת ילדי ירושלים העוזבים, אשר אין מאסף אותם הביתה, אשר הופקרו לאופוטרופסים זרים שלמדום שפות זרות. נראה שלא הפרעה להם העובדה שילדי ספרדים למדו בו, אולם ניסו למנוע בכל כח כניסתם של יתומים אשכנזים למוסד. כמשקל נגד הקימו את בית היתומים דיסקין בירושלים שבין החומות, ולידו בית תמחוי.

פרשנות צינית וחרیפה מאוד למעשה כותב ישראל ב"ק ב'הלבנון':

ויהי כי שמעה פלונית כי נער מכני האשכנזים הובא לבית היתומים הברליני, ותתחלה המלכה מאד, ותשרוק לזבוביה, זבובי מות, ותאמר אליהם 'אם החרש תחרישו בעת הזאת יאמרו האשכנזים כי הותרה הרצועה, והתירו פרושים את בית היתומים הברליני, ועוד מעט ויפתחו בית ספר יעבור כל בני האשכנזים, ותורה מה תהא עליה? — רצונה לומר מי ילך לנו וידביק פאסקווילים ביום השבת? מי יקשר חרמות בזנבות הכלבים? מי יצבע בצבע אדום וחטאים אדומים כתולע את פתחי בתינו? הדבר יצא מפי פלונית והעיר היתה כמורקחה, כי הקנאים ומלאכיה מלאכי חבלה יהמו יסובבו בעיר ויחרפו ויגדפו את כל איש, אשר יאמר, כי טוב הדבר בעיני אלקים ואדם, אשר הנער הנידח ההוא לוקח מבית המסיון הובא לבית היתומים הברליני. ויען כי החבר מיכל פינס הוא מודע להחבר ד"ר הערצבערגער, המשגיח על בית היתומים הברליני, על כן שפכו שלוחי פלונית את כל חמתה על החבר פינס.³²

הנושא זוכה גם למאמר ראשי בהלבנון בשם "בית יתומים ובית ספר בירושלים":

... ואיך לא נשוב ונתפלא בשמענו היום: בית אסף יתומים כבר עומד על תילו בירושלים ובית ספר יוסד בעוד ימים בהר ציון! איפה היא פלונית אשת פלוני השלטת בירושלים? איה י"א³³ ובנו, ו"ב ושאריו יכל כת דילהון? האפס בירושלים דם ענבים ומיץ תאנים וצימוקים לחזק את לב העושים

32. ירושלים, הלבנון 17(46) 363-364.

33. י"א ובנו הם ישעיהו אורנשטיין ובנו יעקב. לא ידוע מי הם י"ב ושאריו.

במלאכת הקדש, לקרקר קירות בית היתומים ולהקים מחיצת ברזל להפסיק בין בני ציון היקרים ובין העולים בהר ציון ליסר שם בית ספר? ... כיוון שהקונזול האשכנזי הוא איש חכם לב ואמיץ כח ועומד הכן להגן על בית היתומים ביד חזקה. ובאשר יודעים כל זאת, לכן השכילה פלונית המולכת בירושלים, ויועצה ישעיהו אורנשטיין להרוס את בית היתומים, אשר הקימו הברלינים, בתחבולה אחרת. בראשונה צוו למפתח חותמות לעשות להם חותם גדול, וקנו להם צבע ירוק מן המוכחר למשח בו את החותם אשר ידפיסו אותו על המכתבים אשר ישלחו לנדיבי עמנו בחוץ לארץ, ואחרי כן הטילו מס חדש על הבשר, ואמרו כי מהמס הזה יכלכלו את המשגיחים והסופרים והשמשים, והנשאר (אם ישאר!) יהיה להספקת יתומים חמשים (לא פחות!) לתת להם מטה וכסא ושלחן ומנורה, לחם לאכול ובגד ללבוש, מורים ומדריכים... ולא זו בלבד כי גם כאשר יגדלו היתומים ילמדו אותם מלאכת יד, מלאכת חרש וחושב...³⁴

בין אם הוקם בית היתומים מתוך תחרות עם קודמו, או מתוך יוזמה עצמית, הנה בית היתומים דיסקין הלך והתרחב כשמטרתו של הרב דיסקין: "לכלכל כל היתומים העוזבים מאב ואם באכילה, שתיה, הלבשה והנעלה, מחסורם וכל צרכיהם, כאשר יפרנס אב רחום את ילדיו הקטנים, ויותר מזה נתן לו לבו הטהור להדריכם ולחנכם לתורה ועבודת ה', ומהם לומדים גם אומנות נקיה וקלה שיוכלו להתפרנס אחר כך מיגיע כפם."³⁵

שנה אחרי פטירת הרב נמצאו בו "תשעים יתומים נזונים ומתפרנסים בכבוד, אך מיני אז נשבה ארון האלקים קופת בית היתומים ריקנית, והמחסור העזוני שולט בקרבה."³⁶

ובכל זאת, הוסיף המוסד להתקיים, ויש רגלים לדבר כי חלקה של הרבנית באחזקתו היה גדול. לימים ב-1907 נרכש שטח הקרקע בגבעת שאול, נבנה בנין גדול, מאות יתומים נקלטו בו. המוסד קיים עד היום הזה, אם כי חלו שינויים במבנהו ובתיפקודו.

פרשת ר' יחיאל מיכל פינס

ר' יחיאל מיכל פינס היה מגדולי הסופרים, גדול בתורה ובמעשים, נלחם בעוז נגד הרפורמה ותיקוני הדת ומראשי המגינים על היהדות הדתית בימי מלחמת ההשכלה בספרו 'ילדי רוחי' רב את ריב עמו, ואף ניסה לפתור את שאלת תיקונה של האומד

34. הלבנון 17(37) 291-289.

35. אורנשטיין יעקב, אלן בבות, דפוס צוקרמן, ירושלים תרנ"ט.

36. תורה מציון ג.

בהתאם למסורת. גדולי הרבנים העריכו אותו ושמחו כשעלה לארץ ישראל כבא כח 'מוזכרת משה מונטיפיורי' בלונדון.

פינס עלה ארצה בתרל"ח, ובבואו לירושלים התקרב והתקשר לר' שמואל מסלנט, רבה הראשי של ירושלים. ראשי הכוללות ויתר הרבנים, אשכנזים וספרדים, הבטיחו לו את עזרתם להגשים את תכניותיו.

לפי עדותו של ר' מרדכי סלומון,³⁷ ידירו של פינס, נמנע פינס מלפנות לסיעת הרב מבריסק, ובכך עורר את חמתה של הסיעה. אנשי הרב מבריסק חששו מכך שלא תהיה להם שליטה על פעילותו בירושלים, ומתוך כך ניסו להרחיקו.³⁸

מחזיק אחריו א"ר מלאכי,³⁹ הטוען כי ידירותו של פינס לר' שמואל מסלנט היתה לצנינים בעיני הרבנית. מיום בואה לירושלים רקמה מזימות להורידו מכסאו ולהושיב במקומו את בעלה הגאון. היא החלה בהפצת דברי רכילות, חתרה תחת עמדתו והפריעה בעבודתו. היא הוציאה עליו קול שהוא מין ואפיקורוס, ומטרת בואו לירושלים לקעקע את היהדות. בית המדרש שהקים פינס בשכונת אבן ישראל בשנת תרמ"ב, עורר את חמתם. הרב מבריסק כינס אסיפה באחד מבתי הכנסת בירושלים ובה הוכרו "חרם" על פינס ועל בית המדרש. ר' שמואל מסלנט הוזמן אף הוא להיות שותף לחרם, ואף איימו עליו שאם לאו "ידינוהו דין זקן ממרה שהמרה את בית הדין הגדול". ר' שמואל מסלנט השיב: "גם אם תשמתוני מתומתי לא אסור, לא אתן את ידי לשפוך דם נקיים". החרם הוכרו בח' טבת תרמ"ב.⁴⁰

לרב שיינברגר הסבר שונה לחלוטין. לטענתו, הבין פינס כי בלי שיתוף פעולה של הרב מבריסק, לא יוכל לבצע פעולה קטנה או גדולה, וניסה לקבל את הסכמתו. על פי בקשת הרב מבריסק ביקר הרב זוננפלד את ספרו של פינס "ילדי רוחי", וקבע כי הספר מלא מינות. על סמך עדות זאת, ועמידה על כוונותיו ה"לא טהורות" של פינס, החליטו להחרים אותו.⁴¹

העיר היתה כמקצה. ירושלים נחלקה לשתי סיעות ה'נשק' נגד מתפללי בית הכנסת של פינס היה אגרוף, קפוח חלקם בכספי ה'חלוקה', ואף חרמות נוספים נגד העומדים לימינו. הדברים עשו רושם קשה מאוד בחוץ לארץ.⁴²

... כתבו כתבי פלסטר ועמל והדביקו ברחובות קריה, והרבה מהקנאים התאספו אל כתל המערבי וכלי זינם 'השופרות' בידם. ויחרימוהו ויקללוהו קללות נמרצות, ואת שם פינס מוחרם ומנודה, כתבו על הכלבים הסובבים

37. סלומון מרדכי, שלושה דורות בשוב, ירושלים תש"ב.

38. ע"פ סלומון, עמ' 203.

39. ראה לעיל הערה 24.

40. ע"פ מלאכי, עמ' 293.

41. עמוד אש, עמ' קיג.

42. המגיד, שבט תרמ"ב.

ברחובות, ובאחרונה לא כבדה עליהם מלהוציא דיבה עליו אשר כל השומע תצילנה שתי אזניו, הכוונה לדיבה, שהודיעו עליה אחר כך גם לאשתו, שפינס בא במגע עם ארמית (כושית) וזו הרתה וילדה לו בן...⁴³ פינס כתב את 'שמעו הרים ריביו', קונטרס בו שטח את כל הפרשה לפני רבני חוץ לארץ. הוא מאוד זהיר. ובדבריו נמנע מלפגוע בכבוד זה ברב דיסקין. הוא מעריכו כאדם תמים בעל כוונות טהורות שקנא באמת לכבוד ה' ומעשיו לשם שמים. הוא מוכן לקבל את גזר דינו "בתנאי שיסיר מלבו תחילה כל חשד ומשטמה ויקרא מחברתו מראשה ועד לסופה בעצמו ולא יהיה שומע אל המתורגמן." הוא משתמש גם בביטוי 'תפלות נשים' ודרונוב מעיר על כך: "במילים אלו מתכוון פינס לאישתו השנייה של הרב דיסקין, סוניה, ... והיתה מן הקיצונים שבקנאים, לפי השמועה שלטה בבעלה ודחפה אותו, שהיה רחוק מעולם המעשה, לנקיטת עמדות קטביות ביותר. היא היתה אישה משכילה והרבתה במעשי צדקה."⁴⁴ במקום אחר אומר פינס על הרב דיסקין: "ידעתי בו כי ידמה בנפשו לעשות כל מעשיו לשם שמים, ואך שוגה יאמר לו כי מרוב קנאתו טחו עיניו מראות נכוחה, ומהרבותו להטות אוזן לקול מגידי בעלטה."⁴⁵

כתגובה, בנוסף למאמרים בעיתונות בארץ ובחוץ לארץ, נכתב הקונטרס 'עמק ברכה' על ידי גיסו של פינס, ר' דוד פרידמן, אב בית דין של קרלין, על מהות החרם בכלל, על אי תקפו של החרם כנגד פינס, ועל האיסור ללמד שפות זרות. שיינברגר: "כך טאטא רבנו מעיר הקודש קוץ ממאיר, אשר איים לחבל בדמות החינוך."⁴⁶

שנים חלפו. פינס, שגר ביהוד ואחר כך ביפו, שב בשנת תרנ"ה לירושלים, על פי הזמנת ר' יואל משה סלומון ידידו, להיות סופר ראשי ומזכיר בבית החולים 'בקור חולים'. בנו של ר' יואל משה מספר כי מינוי זה נפגש בקשיים ובהתנגדות מצד קנאי ירושלים, סיעת הרבנית מבריסק, שהיו עוינים את ר' יחיאל מיכל פינס מיום בואו לארץ ישראל. בית החולים היה מאוחד בקופת הכנסותיו עם בית תלמוד התורה וישיבת "עץ חיים" בחורבת ר' יהודה החסיד. מחמת הקנאים לא יכול היה פינס לשבת במשרד הבקור חולים ויעמידו על ידו חבר עוזרים ובראשם הסופר הוותיק ר' פנחס גרייבסקי איש ירושלים, מנהל ומזכיר במוסד במשך שנים רבות. פעולות משרדו הראתה במשך זמן קצר הטבה ניכרת והבקור חולים שב לתחיה (הדבר היה

43. הצפירה, תשרי תרמ"א, 1880-1881, גליון 34.

44. דריאנוב א', כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ ישראל, תרפ"ח תרצ"ב, כרך א', עמ' 163.

45. פינס יחיאל מיכל, בנין הארץ, בעריכת חתניו דוד לין ויוסף מיוחס, הוצאת דביר, תל אביב תרצ"ט, עמ' 156.

46. עמוד אש, עמ' קיח.

אחר משבר קשה בבית החולים). ר' יואל משה סלומון הגדיר זאת: "הבקר חולים מתקיים על פי-נס".⁴⁷

אולם בתקופה זו של חייו, חדל פינס ממאבקים למען המטרות הקודמות שלו. האם נשבר? האם התעייף? האם התאכזב מתהליך החילון של ירושלים? מכל מקום שוב לא היה "ראוי" לחרמות ולהתקפות נגדו.

כולל אמריקה "תפארת ירושלים"

הכוללים האשכנזים בירושלים מאוחדים היו תחת קורת גג אחת והוא 'הועד הכללי'. הוא היה המוסד המרכזי של הישוב הישן, ובראשו – ר' שמואל מסלנט. אולם, היו יהודים ממזרח ארופה שחיו שנים מספר באמריקה ומשם עלו להתישב בירושלים. ככל נעדרי כולל מיוחד היו תלויים ב'ועד הכללי' ונתמכים על ידיו. הם נוכחו לדעת שרב הכנסות הועד באות מארה"ב, ונמצאו אחדים שחשבו שהועד הכללי מקפח את חלקם בחלוקה.

בשנת תרנ"ז מנו יוצאי אמריקה 87 נפשות. מזה הניע אותם לפרוש ולהקים את כולל אמריקה 'תפארת ירושלים'? שמה תחושת קיפוח אמיתית של מי שרחוק מן הצלחת? ואולי אליעזר שפירא אשר התאוזה לכבוד 'ממונה' והוא שהסית את האמריקאים?⁴⁸ מכל מקום הרב דיסקין תמך בכולל. הוא לא הוציא את נימוקיו לרשות הרבים, תלמידיו משוכנעים היו כי ביסוד הכולל פעל מתוך מטרה קדושה של חיזוק הדת בירושלים.⁴⁹ לעומתם, מתנגדיו קושרים את המעשה באמביציות ושתלטנות של אשתו. וכך נאמר בעיתון "המגיד":

"אשה אחת יש בירושלים, אשת הרב מבריסק, אשר תשעה קבין של גאווה ואהבת השררה נפלו לה לחבל. היא חותרת בסתר תחת רגלי מנהלי הכולל הראשי, ובתחבולות היא עושה מלחמה אתם ועם הרב הגאון ר' שמואל מסלנט נרו יאיר. אחת מתחבולותיה המסכנות היא יסוד כולל אמריקה. היא קבצה תחת דגלה אנשי מרמה, חכמים להרע, גבורי הבטלה, רקים ופוזוזים, ויקרעו את נורדי אמריקה (אשר באו ירושלימה יען כי בחלה נפשם בכל עבודה באמריקה ופה הם יחסו בעל הקבצנות) מעל הועד הכללי ויבנו להם במה לעצמם. הדבר הזה עזר להרבות מחלוקת בארץ ומאז והלאה אין שלום ליושבי ארץ הקדש ...

אם החרש נחריש לעת כזאת ונוסף על חורבנות ירושלים עוד חרבן אחד

47. שלושה דורות כישוב, עמ' 203. עיין גם: בת יהודה גאולה, ר' יחיאל מיכל פינס נוטרי מורשת, מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ח, עמ' ריא.

48. קתורא 5 כולל אמריקה.

49. עמוד אש, עמ' עח.

אשר יעיר רק שחוק מכאיב לב בקרב עמים אחרים, ובקרבנו – פלצות
 חוועה, הוא חורבן ירושלים בידי אישה".⁵⁰

תומכי הכולל ניסו לטשטש את הרושם שיד הרבנית באמצע. אם כי לא יכלו
 להכחיש שבראש הנרגנים ומסיתים את בני אמריקה להיבדל מעל הועד הכללי
 עומדים ר' ישעיהו אורנשטיין ובנו ר' יעקב, וזהם הם מחברי כתב הפלסטר על הועד
 הכללי ור' שמואל מסלנט. וכדי להרבות מבוכה ולהגדיל מהומה בעיר הדביקו כתב
 פלסטר גם על ... ר' יהושע לייב דיסקין.

ליסוד הכולל היה נחוץ שם של אדם מפורסם שיאציל עליו מכבודו. הם פנו אל
 הרב דיסקין שיקבל את הכולל תחת חסותו, ולצורך העניין אף קיבל אזרחות
 אמריקאית ואת חסותו של הקונסול האמריקני. כמזכיר הכולל נתמנה ר' יעקב
 אורנשטיין. הלשכה של הכולל פעלה בחצרו של הרב מבריסק וממנה יצאו כתבי
 פלסטר נגד הועד הכללי.

הפולמוס סביב 'כולל אמריקה' היה חריף במיוחד. מתנגדיו ראו בו סכנה לקיומו
 של הועד הכללי והחלשת מעמדו של המרא דאתרא ר' שמואל מסלנט.
 ארוע מסויים שהיה קשור בהלשנה על אחד האנשים, שאין לו אזרחות אמריקאית
 והוא אמריקאי 'מזויף' העלה את הפולמוס לשיאים לא יתוארו. קהל רב התאסף
 בבית הכנסת בחורבת ר' יהודה החסיד למחאה, והנאספים פרצו לביתו של ר'
 שמואל מסלנט. וכך מתאר המבוי"ט את אשר ארע:

אנא רבנו חוסה נא עלינו לבל נאבד כלח, והגאון ר' שמואל סלנט בגלגלי
 דמעות רותחות ענה כי אין כח בידו להושיעם, 'ה' ירחם על ירושלים ועמו.
 ענה בנפש נכאה. משם נמשך ההמון אל בית הגאון מבריסק, ואחדים
 מהקהל נבחרו לעלות ולדבר ולבקש מלפניו, והינה סוגר הדלת ואין נותן
 לבוא להיכלו ...

והנה הקול נשמע בעיר כרעם בגלגל, קול האישה הגדולה הרבנית
 מבריסק אשר באו אליה האנשים להגיד לה כי אנקת ירושלים תעלה
 השמימה וידברו בה לרחם על חורבן עדתנו ולהסיר ממנה הנגעים אב ובנו
 ישעיהו ויעקב אורנשטיין ועוד שניים מחרחרי ריב, למען תשקוט הארץ.
 ותקם ותאמר עס מעג חרוב ווערין פינף שטאט וויא ירושלים איך ויעל
 מיינע מענשין ניט אפ ואגין' (תרגום – שתחרבנה חמש ערים כירושלים
 ואני לא ארחיק את אנשי – נ.א.)⁵¹

ירושלים היתה כמרקחה: בבתי כנסיות ובבתי מדרשות עיכבו את קריאת התורה,
 כתבי פלסטר צצו חרשים לבקרים. אחד הופיע ובכתרתו המשפט: 'א חוצפה פון דער

50. 'חורבן ירושלים בידי אישה', המגיד לישראל 6, עמ' 108, תרנ"ו.
 51. 'אבל בת ציון', חבצלת 27, א' באדר ב' תרנ"ז, 184-186.

בריסקער רביצין.⁵² מאמרים חריפים פורסמו בעיתונות, רובם דורשים לגנאי ומעוטים לשבת. אפילו שמוותיהם מעידים על תוכנם: 'מכה אשר לא כתובה', 'חרבן ירושלים בידי אישה',⁵³ 'תוכחת סופרים', 'קנאת סופרים'.⁵⁴ דוד ילין מספר, כי בימי הרעש על דבר כולל אמריקה ועזרת הרב את מיסדיו, נדפסו כתבי פלסתר נגד הרבנית, ואחד מהם נמצא דבוק בבית הרב עצמו, ואחרי התקרית נודע כי תלמידי הרב בעצמם עשו זאת למען העלות קצפו כנגת מתנגדיו, ולמען יוכל להתאונן גם על זאת באוזני אחינו בחוץ לארץ.⁵⁵ גם פינס היה מעורב בפולמוס הזה, כמצדד של ה"ועד הכללי" ושל הרב שמואל מסלנט. אם כי לא היה במרכז הענינים והחיצים לא הופנו נגדו במיוחד. וכך כתב לר' משה סלומון:

בכולל גראדנה נעשה חדשה, הרש"א כהנא עבר עליו רוח שטות לבעט בכוללו ולהשליך את נורו לרגלם, והנה הרבנית הרימה את הנזר ותעש את הכולל כמרקחה. ושולם אמריקה נישבת שנית כי הרבנית לא תתן לו להתקיים ...

ועדין הם במרדם עומדים ליסד כולל לעצמם דוקא אשר שם הרבנית יקרא עליו, כי אמנם כל תכלית הכולל הזה הוא להסב הכנסת אמריקא לידי הרבנית ולהפקיעה מידי הרב שמואל מסלנט.⁵⁶ הגדיל לעשות שושן הבבלי – שאף הוא כמרבית הכותבים בעיתונים כותב בפטיברונים ב'קינת העם' שכתב על הרבנית מבריסק. הקינה נכתבה במתכונת הקינה הקדומה לתשעה באב.⁵⁷

קינת עם

אלי ציון ועריה כקול אשה לציריה,
וכרבנית מפחת מדון, בהודע מזימותיה!
עלי ריב אשר פרץ, בין בניה ושונאיה,
ועל בן שייר אשר חרף בקטפו תמריה.
אלי ציון ...
עלי שלום אשר נמש, בגלל כסף כולליה,
ועל חילול כבוד רבינו, רבניה גאוניה

52. קלוגר בנימין, מן המקור, כרך ג, ירושלים תשמ"א, עמ' 46.
53. חבצלת 27, עמ' 190.
54. חבצלת י"ד, אדר ב' תרנ"ו, עמ' 200-201.
55. ירושלים של תמול, עמ' 140.
56. מלאכי, פרקים בתולדות הישוב הישן, עמ' 316, 318, 320.
57. חבצלת 27, עמ' 186-187.

אלי ציון ...
 עלי אשמת תועי לב, אמעריקאניס מחריביה.
 ועל יללת חסרי כל, יתומיה אלמנותיה.
 אלי ציון ...
 עלי יגון מנהליה, בעת חפרו מפעלותיה,
 ועל שועת הולכי תום זקניה לומדיה.
 אלי ציון ...
 עלי שקר אשר גבר, במכתב מהרסיה.
 ועל עזות דברי אי"ש, בחרפו ישיבותיה.
 אלי ציון ...
 עלי רעת אנשי מדון, בחברת מחזיקיה.
 ועל מכשול אבני נגף, ציריה שלוחיה.
 אלי ציון ...

פולמוס השמיטה

בנוסף לפרשיות הנזכרות לעיל, בהן מעורבותה של הרבנית היתה בולטת, היו עוד ענינים שבהם השתרבב שמה ואף הם שופכים אור על פעילותה בתחומים נוספים. אברהם קונסטנטינובסקי מספר לזרח בארנעט דברים שנשתבחה בהם ארץ כנען כפי ששמע מידידו קרל נעטטער. ואחד מהם: "הפאנאטיזים אשר תשתרר שמה בין אחינו יושבי ירושלים בעיר שחבורה אליה מארת וקללת הרעביצין מבריסק תאכל ותשחת את כל חלקה טובה מן האזוב אשר בקיר ועד הארז אשר בלבנון."⁵⁸

מפולמוס השמיטה של שנת תרמ"ט יוצא מכתב מאת בני ציון בפולטבה לפינסקר. הנושא — הכוונה של אנשי גדרה לשובות בשנת השמיטה:

כי האמנם כה נבערו ונסכלו אכרי גדרה לדמות בנפשם ... כי נעמול ביגיעת גו ונפש מאין הפוגות ונפור כספנו, דהוא על הרוב מנחת עני אשר בנפשו יקריבה, והמה יצאו ידי חובתם בזה אשר ישבו בחיבוק ידים וקיימו את המצוות התלויות בארץ על פי דעת גדולי ירושלים והרבנית מבריסק, למרות עיני כבוד רבננו וחכמינו וכל החולים על שבר בת עמם.⁵⁹

שוב באותו ענין:

הרימ"פ (ר' יחיאל מיכל פינס — נ.א.) בעצמו כאיש בא בימים ותושב ירושלים יחפוץ כי ישלימו עמו בני ברית הרבנית ויצא לו שם לאיש ירא וחרד.⁶⁰

58. המגיד 26, כט אלול תרמ"ב, עמ' 293.

59. שטינברג הרב שלמה, היתר תרמ"ט, המכון למורשת ישראל, תל אביב תשמ"ו, עמ' 73.

60. שם, עמ' 80. מכתב מאת ליובמאן ללילנבלום.

כלומר ישנה כאן האשמה, שבגלל הרבנית דיסקין נמנעו במושבות לעבד את האדמה בשביעית, תוך הסתמכות על היתר המכירה.

כספים

בעיה נוספת הועלתה על ידי צופר הנעמתי ב"המגיד". המדובר בסכום כסף שנשלח אל הרב מבריסק כדי שיועבר אל אחד מאנשי ירושלים, ולא הגיע ליעדו. למאמר זה היה המשך ב'הצבי'⁶¹. המאמר מתאר ניסיון של הרבנית לחשף את 'צופר הנעמתי' כדי להענישו על כתיבתו. שכן מאמר מעין זה עלול לפגוע במשלוח כסף בעתיד על שם בעלה. אם כי בסופו של דבר גרם המאמר לכך שהכסף הגיע סוף סוף ליעדו.

הארוע הזה גרר בעקבותיו תגובות נוספות בעתונים. והוא מעיד על מעורבותה של הרבנית בעניני כספים.

"שלטון"

גם אליעזר בן יהודה לא היה אהוד על חצר בריסק – אם לדבר בלשון המעטה. וכאשר אליעזר בן יהודה וחותרו נאסרו על ידי ממשלת תוגרמה עקב חשד מרד במלכות נכתב בעיתון 'הצבי':

מעתה שבה גם הרבנית מבריסק לשבת על כיסא ממלכתה בשלום ושלום, והאנשים הנושאים עליהם שם ממונים בכולל סובאלק לאמזה ירקדו סביבה, ויעשו את מעשיהם – זר מעשיהם, להכרית אוכל ומחיה מפי משפחות עניות, כאשר תצווה עליהם הרבנית הקדושה, יען כי בגלל השבר, אשר השבר 'הצבי', חדל גם הוא להציע את טענותיו לפני דעת הקהל, ואין שופט ומוכיח עוד.⁶²

לבוזטין במכתב אל המוציא לאור של ה'שחר'⁶³ כותב: "האיש שכתב אליו – הוא כפי שידוע לי אחד מתושבי ירושלים, שהיה גם כן כועס עלי על אשר לא קבלתיו לחבר להועד שיסדתי, ועל אשר מנעתי מלהתחבר עם מנהיגי הכוללים בירושלים, ולא הלכתי לבקר את בית הרבנית מבריסק."⁶⁴ משתמע מהדברים שביקור בבית הרבנית היווה 'כרטיס כניסה' מסוים.

ציטטה נוספת, המבטאת את האווירה בירושלים, מצויה במאמרו של אלעזר רוקח 'רעמים ורעשים'. המאמר נכתב נגד סלוצקי: "הפעם הביא לנו צפור חדש בכלוב

61. הצבי, שנה חמישית, י"ב אדר תרמ"ט, גליון טז.

62. שם, תרמ"ז, ז.

63. מיום י"ב בתמוז תרמ"ב.

64. דריאנוב א', כתבים לתולדות חובת ציון וישוב ארץ ישראל, תרפ"ח תרצ"ב, כרך א', עמ' 379.

חדש (מה שמו?)! להתעולל בירושלים ובחכמיה ... גם פחדך אדון כי יפלו הקולוניסטים בידי הרבנית מבריסק (זמר ישן נושן מאוד, וכבר מלא המליץ את היכלי מר"ע בשולי ...) אשר תדין דיני נפשות וכו' ...⁶⁵

סכום ואחרית דבר

מהן המסקנות שניתן להסיק מהאמור לעיל?

נראה לי, שקיים כאן צירוף מיוחד ונדיר של נתונים: אישה פקחית, אינטליגנטית ומשכילה, נימרצת, בעלת כושר ארגון, השפעה ויכולת רבה. היא לא זכתה לילדים משלה. לו זכתה – בלי ספק, חלק גדול מכל מהאנרגיה העצומה הזאת היה מופנה ל'צער גדול בני'. בנוסף לכך ממוקמת היתה במרכז העצבים של ירושלים, במוקד ההתרחשויות והארועים, היא ראתה את זכותה הגדולה: "כדאי לי לשאת תלונות כל העולם כולו, רק בדעתי, כי אשה הנני לאותו צדיק."⁶⁶ והלא 'אשת חבר כחברי', שותפה היא לכל אשר יחשוב או יעשה. הולכת היא בדרכו, מהדרת במצוות ומחמירה כמוהו ואולי אף יותר ממנו – הן במצוות שבין אדם לחברו והן במצוות שבין אדם למקום, כשאת ההשראה לכך היא מקבלת ממנו.

נתון ברור נוסף – שקידתו העצומה על התורה ועל העבודה, תוך התבודדות והסתגרות מכסימלית בבית. אין זאת הסתגרות של אדישות וחוסר נכונות ליצור קשר חי עם בני אדם, אין זאת התנתקות מהציבור – זאת היא דרך בעבודת ה'. אין הוא מעוניין לקבל על עצמו הנהגת הציבור באופן רשמי. אך עונה ונענה לפונים אליו. באופן טבעי מהווה היא כתובת ותל תלפיות למעריצי גדולתו בתורה, לקיצוניים, לאופוזיציונרים ולכל מיני בלתי מרוצים מההנהגה הרשמית הממוסדת. אך מובן מאליו הוא הדבר, שמצב מעין זה מצריך תווך בינו לבין העולם החיצוני. משהו שיביא לידיעתו את הנעשה והנשמע בירושלים, ומי שיביא את דברו החוצה. פונקציה זו נתמלאה ע"י הרבנית ושאר המקורבים – בעיקר הרבנים ישעיהו ויעקב אורנשטיין.⁶⁷

היכן מסתיים חלקו של הרב ומתחיל חלקה של הרבנית? – קשה מאוד לדעת. יהיה מי שיאמר, שהוא, ואך ורק הוא, היה זה, שאיבחן את הסכנה ברוחות החדשות המנשבות בירושלים. הוא שהבין שיש צורך במלחמה עקשנית ובלתי מתפשרת בהשכלה ובכל אדם שעשה למענה. והיא, הרבנית סוניה, היתה אשת חיל, שיכל היה לסמוך על כושר הביצוע שלה. ברוח זו מובאים הדברים על ידי מקורבים בני הדור,

65. הבצלת יב, טבת תרמ"ט, עמ' 138.

66. ירושלים של חמול, עמ' 203.

67. אבני נגף בלשון העתונות. שטיין באידיש – אבן.

כהרב אורנשטיין ובנו, ובספרים מאוחרים 'עמוד אש', 'האיש על החומה' ו'מרא דארעא ישראל'.

לעומת זאת יורה העתונות את מרביתן של הבליסטראות לכיוונה: היא המלכה המושלת בכפה, היא השולטת בכת דיליה, היא השולחת את עושי רצונה לכל מיני תככים, היא היללית, היא המסיתה את בעלה, היא המפטמת אותו במידע מסולף ומעוות, היא החותרת תחת מנהיגותו של הרב שמואל מסלנט, היא הרוצה להושיב את בעלה על כסאו, היא המפלגת את הכוללים והורסת את 'הועד הכללי', היא היא המחריבה את ירושלים. – והוא? אליבא דידם – נקי מכל האשמות הללו. אמת כי הוא מחמיר ומתנגד לכל קידמה, אך לכלל מעשים אין הוא מגיע אלא בגללה. כך סובר, כנראה, גם יחיאל מיכל פינס, המעריך מאוד את הרב כאחד מגדולי הדור. אפשר שגם אלו שלא סברו כמוהו, לא העזו לבטא, לכתוב ולפרסם נגדו באותה חריפות בה תקפו אותה, כדי לא לעורר את התנגדותם של מוקירי רבנו. היא היתה חשופה בצריח, וכל האש נורתה לעברה.

והיא יודעת ומודעת לאשר כותבים עליה. וכך סיפר לדוד ילין אחד ממכיריו, מבאי בית הרב, לאמור: 'אחי הרבנית התלונן פעם במכתבו אליה, על בלי כתבה אליו זה עידן ועידנים להודיע שלומה ומעשיה. ותענהו לאמור: 'כי עודני בחיים – זאת הן תוכל לראות בכל גליוני העתונים ... הדרוש לך לדעת עוד יותר? ..'⁶⁸ האם נפגעה מהכתוב עליה? זאת אין לדעת. לא מצאתי גם פעם אחת שהיא השיבה בעתונים לחורפיה דבר. אולם נראה שהן המאמרים, הן כתבי הפלסטר והן ההפגנות לא היוו אותה כהוא זה מעמדתה.

דוד ילין, בפרספקטיבה של זמן, כבר מתלבט בענין:

אם אל כל מעשי המנוח צריך רק לצרף את כבוד הרבנית (תבדל לחיים) או כי בכל אלה צריך לחפש רק את האשה, כאשר יחשבו רבים וכן שלמים – זהו דבר המוטל עוד בטפק, לנו מספקת דעת בני ירושלים כלם, אשר בכל הרגשתם את כבוד השפעת המנוח בענייניהם לא נשאם ליבם להתלונן עליו, ורק 'זכר הרבנית' עלה בפיהם, עד כי כל מי שעניני ירושלים היו מוזרים לו, לא יכל כלל לדעת אם ישנו 'רב' בתוכנו. ... איך שיהיה, בזאת אין כל ספק, כי השפעתה גדלה מאוד עליו, וגם הרבה ממה שעשה הוא, עשה על פיה.⁶⁹

קשה לי מאוד לקבל את עמדת הכותבים בעתונות. קשה לי להאמין שהרב דיסקין היה נתון לשלוטה ע"י הרבנית. דמותו המצטיירת אינה של אדם תמים, שאינו יודע בין ימינו לשמאלו, ומאפשר לאחרים למשוך בחוטים ולהפעיל אותו.

⁶⁸. ירושלים של תמול, עמ' 208.

⁶⁹. שם, שם.

לדעתי, היה שיתוף פעולה מלא ביניהם. לאמר: הוא התווה את הכוון. הוא גבש ובטא את השקפת העולם – וכחה היה בתרגומה לחיי המעשה. אין לדעת אם כל מילה שאמרה, או כל מעשה שעשתה היה בידיעתו ועל דעתו, אך הכוון הכללי היה בהשראתו.

לאחר פטירתו נעלמה הרבנית מן הבמה הצבורית. מצאתי פרטים מעטים על תקופה זו בה חייתה בגפה. הרבה מרץ וכח השקיעה הרבנית בימי זקנתה בביסוס מפעל בעלה הגדול 'בית מחסה ליתומים בירושלים'.⁷⁰ הרב בלוי מספר כי נשלח ע"י הרבנית מבריסק אל הרב שמואל מסלנט. הוא מתאר את ההתייחסות הרצינית מאוד של הרב סלנט, הסגי נהור, לשאלה שתכנה חומרה מופלגת בהלכה.⁷¹ האם ניתן להסיק מסקנה כלשהי מהשקט האופף אותה בשמונה וחצי שנות אלמנותה? יכולות להיות לכך כמה וכמה סיבות:

- א. זקנה היתה. כבת שמונים היתה כשנפטר בעלה, והאריכה ימים עד היותה כבת תשעים. נדיר הוא שאנשים פעילים בצורה אינטנסיבית בגיל זה.
- ב. כנפיה קוצצו. כל כחה – שלא היה אלא כח כחו – אבד לה.
- ג. אפשר שבמצב זה, נכבלה בכבלי הנורמות המקובלות בחברה המסורתית. גם אשה כרבנית סוניה דיסקין, עם כל היכולת והכשרון שלה, יכלה לפעול רק תחת חסותו של גבר, של בעלה. ובהעדרו חסרה לה האוטוריטה שבשמה היא פעלה.

על פטירתה פרסם 'החבצלת' ידיעה לאקונית בלבד:

ביום ב' דחוו"מ (דחול המועד) נלב"ע [נפטרה לבית עולמה] בעירנו הרבנית הכבדה שרה בת הרב צבי ראטנער, אלמנת הרב הגאון הגדול הצדיק הנשגב מוהרי"ל [מורינו הרב יהודה לייב] דיסקין זצ"ל [זכר צדיק לברכה] בשנת התשעים לחייה תנצב"ה [תהי נפשה צרורה בצרור החיים]⁷² בעתונים שהרבו לתקוף אותה בחייה, לא מצאתי דבר שנכתב עליה לאחר מותה. בעיתוננו של בן יהודה נתפרסמו שני מאמרים, האחד דורש לשבת, והאחד הדרוש לגנאי. אף הם מעידים כמה מורכבת היתה הדמות, וכמה שנויה במחלוקת. דבר אחד נעלה מכל ספק הוא, שהיתה זו תופעה יוצא מן הכלל, ולא ללמד על הכלל כולו יצאה, אלא ללמד על עצמה בלבד יצאה. הרבנית שרה סוניה דיסקין היתה דמות מיוחדת מאוד בירושלים של שלהי המאה הי"ט.

70. עמוד אש, עמ' לב.

71. על חומותיך ירושלים, עמ' ב'. (פניה זו מעמידה בספק את קביעתו של מלאכי כי הרבנית חתרה תחת מעמדו של הרב סלנט).

72. חבצלת, ב' חשוון תרס"ו, עמ' 17-16.

הטובה זו לא יכל הצריך הנכבד לעסר כהייתי ופתאום נחפץ הרייל דיסקין לאיש אחר: כפיסן ג' און, שריו כב' אמות של נהרלכה, נהיה רב ל'ח.ס. והכל מסכימים כי כל מה שעשה הרב בכריסק ואצרי בן בירושלם הכל היה בענינה של הרבנית.

כשנים האחרונות נאכזב כמעט השם הזה של הרבנית הכריסקית? גם כעירנו, אבה, הנוכרים את ירושלם לפני חמש ועשרים שנה הם ידעים מה היה או השם הזה, זה היה שם של סל חמה, ספני השם הזה חלי אפילו רבנים, ואימתי היתה טופלת אפילו על הרבה נהישים הריש סלאנגו ועשה עשה הרכה רבנים על כרחו ואלא ברצונו, רק ספני אימת הרבנית הכריסקית? במשך שנים אחרות היה הללה של ירושלם היותרית סלאה חרועת טלחמה וקול הנפת ונריסים ועצמות קרבות בין הרבנית הכריסקית ובין הרי"ם פינס, ונדה קרא הרי"ם פינס או, ש'ס'עו הרי"ם ריב"י... בית פירשו של פינס היה בחרם, ונרי"ם פינס בעצמו היה או בעני הרבנית הכריסקית וכל סיעה חת, שהיחה או הסיעה היחיר חוקה ועוה כירושלם, חבלית הכפירה והאפיקורסות, הסנהה היחיר נדילה ואימה להיהרות, להדת... איני יודע ער כמה שעתה הרבנית הכריסקית? כשחשבוניה אלה על ארוח הרי"ם פינס, אבל מה שחטו המניס סאו וער עתה גם בעיר הקרסן האון כל-הו כמא כול קול סוכרי הימים של ורחה קרוסיס, קרוסיס? קרוסיס?

או היה הרי"ם פינס הכיפי, האפיקורוס, המהרס הדת והאסינה, ועתה אותו הרי"ם פינס הוא—אחת מאסיות הדת, אחד מעמירי האסונה כירושלם...

כך סנהנו של עלם.

א' בו ירדה,

בטירת צדקנית.

ביום כ' ה' דרעה'ס נמרה לכ"ע האשה שרת בת רבי עבי רטנר ויל, הספירספת כהם הרבנית סברוסקין? היה היחה סבנית אצילי עמנו נמנוע קרושים סספנתה לנדא הבייחסת אחר הגאון ר' יחזקאל לנדא בערס'ח הנועק כיהורה ומספנתה צייט'ין הבייחסת אחר הגאון והשר מי יושע צייט'ין וציל, כהיהול בת ארבעים שנה נשאת להרה'ג הצדיק מנהיר יהושע ליב דיסקין צולל וישנה אלו כסחים וארבעים שנה והבנימה לו דון ארבעים אלף רובל, ועתה נמצא אצלה כסף רק ששים פונק אשר נמסרו להחיק כי כל אשר לה חלקה כתייה והיא הלכה בלא בנים ולא נשאר אחייה סה לא קרוב ולא נאל.

היא היחה לכעלה הרה'ג לעור כעמורה בענינה הקהל, ובכל פעולותי הנשגבות אשר מעל בקורש סשך סמונה עשרה שנה ששנה סה, נובל לקורא גם על ססה, הבית סחסה ליתוסים' כמעט היא כוננה, וכן כל הישיבות אשר נחחרשו אחר ישיבות עין החיים היא עורה ליסוד! גם וער הסתייטה יציר כפה לבינת העניים שלא יעלו סקח הבשר, נרובת לבכה אין לשער, וכל היום היחה סחלקת נרבות לאיש לטי ערבו, וכמבר פינס ימות והיא בעצמה חיה חיי צערי, ויכבי ירושלם ירעו להוקיעה ולחנק לה ככור דאחרון, אלפי אנשים נהרו אחר סחסה אבל לא הסידוה ספני: הסוער.

יתנן ר' עזרה, אחד סכרייה וסוקרייה, אלתר ליונסקי.

הרבנית הכריסקית.

עור אותה סהצירות הפעינות של ירושלם שבקת תיים לכל חי. לי לא סתיע הרבר לראותה ולהביר אותה, ופצסער אני על זה סאר, אולי לא היחה רוצה להסחכל בפני אדם רשע סכמיני, אך ספצער אני שלא הסהרולחי ולא עמלתי לכיא פעס כרורים איהה. וזאת היחה אשה!

לו היחה כעולם אחר, על שדה פעולה יותר נדיל, יותר רחב, כי לא אולי פעלה פעולה עוצמה על דברי הימים, והיחה אולי סטנה אה צורה העולם יותר סחטטה של קליאפסרה כשעתה. כעולטנו הקטן היחה קצה מעין ילחא אשה רב נחמן או ברוריה אשת ר' סאיר כשעתן.

הן אבנם, אני סורסה לו את דמיתה של ילחא ושל ברוריה סחית נלוותה, יותר נביתוה קטנה, ועוסרות שהי הרסיווח האלה לפני עיני יותר כוז עולמים, וקופות, רשנות ורענונות.

והרבנית הכריסקית? עוסרת לפני עיני כדמות נלוותה לכל פרסיה, קצרה קטנה, כחשה וסצמקה, כפסה ושחוחה, כנסת ישראל ל כפסלית קסון, איני יודע אם גם ילחא וגם ברוריה היו לבשות טלית סקן וויז, כמו שאמרים על הרבנית סברוסק, כלבישות את חתול הכית כנרדים לכנים לסחם ספני חשי חמין, וכיוסות, אף על פי כן, סתיר הוכירה לי את שתי הנשים החלסו דידיה התן, ולא ידעתי סמוע יותר את ילחא.

סאמיס עליה על הרבנית הכריסקית, כי כנעוריה היחה יפה, והכביאום נכסמת הפרצוף של נשים אמרים כי עקבות יפה נשמרו כפניה גם בימי וקנהה ושיכחה.

ואמרים עליה עור, כי בימי נעוריה היחה ספורסמה כוילנה בקצת סחצנות של נשים כקצת סרי צוח', היחה סחוסה ומתנגרת כחלכשהה, על פי האפנה האחרונה, ולסרה גם לרבר צרפחיה, והיחה סעורבת עם הבריות, וקא לא הוהרים, אלא של האצילים הנועדים, וסוקריס' שלה אמרים עליה כי קצת סורגלי נעוריה נשארו אצלה גם כוקנהה ספר לי אחר מי שהיה חלסודי של הרב הכריסק, כי מצא אותה פעמים רבות רוחצת סנה כססון ריחני דוקא של גלוצרין, והיחה סדקדקה הרבה כהלכות קשים, והיחה אוסרת כי נענה לשם שמים, כוד להחכב על בעלה וחתקרה רעוה כה וחתיה נמשו סחורה ונטיה סכל סחשבתה, רבונו של עולם, מה לא עושים בני אדם כעולם לשם שמים! והנודו לי אחריים סוקריים יהודיים שהלכו לראות את הרבנית הכריסקית וזכרו אותה כי אבה אבה להראות להם כי לא סקפסלי קניס' היא, ומעת לעת היחה סעורבת סלה צרפחיה כברוריה וקוצרת בעיניה כמות וסריוות כשעתה.

אך כנראה לא סצאה נפשה השוקקת לחיים ולפעולה נחת כעולם הקטן' סחחה כו או כנעוריה, לו היו או ימי, סלחמה רצויה' כייסם האלה כרוסיה, היחה כורא' אחת הסודרות היותר קיצונית, אחת ממסילות הפענות היותר ססכנות, אבל כייסם ההם עור לא עבר היחה הוה על בנות ישראל כרוסיה, ויעבר עליה רות אחר, ותחוד כח שובה והנשא להרייל דיסקין שהיחה ארוב ככריסק, וסמילא מיכן כי כמקום שערטה כעלה

בבליוגרפיה

- * אורנשטיין יעקב, 'אלון בכות', דפוס צוקקרמאן, ירושלים תרנ"ט.
- * אורנשטיין י., תולדות מהרי"ל דיסקין, תורה מציון ג', חוברות ד', כ"ד, ירושלים תרנ"ח.
- * אליאב מרדכי, בחסות ממלכת אוסטריה 1839-1917, יד בן צבי, ירושלים תשמ"ו.
- * בלוי הרב משה, על חומותיך ירושלים, פרקי חיי, תל אביב תש"ו.
- * בת יהודה גאולה ופינס ר' יחיאל מיכל, נוטרי מורשת, מוסד הרב קוק, ירושלים תשכ"ח.
- * גערליץ מנחם מנדל, מרא דארעא ישראל, כרך א', ירושלים תשל"ה.
- * דרויאנוב א', כתבים לתולדות חיבת ציון וישוב ארץ ישראל, תרפ"ח תרצ"ב.
- * זוננפלד שלמה זלמן, האיש על החומה, מסכת חייו של ר' יוסף חיים זוננפלד, ירושלים תשל"א.
- * ילין דוד, כתבי דוד ילין א', ירושלים של תמול, תשל"ב.
- * ילין יהושע, זכרונות לבן ירושלים, תקצ"ד תקע"ח.
- * מלאכי א' ר', פרקים בתולדות הישוב הישן, הוצאת אוניברסיטת תל אביב והקיבוץ המאוחד, תל אביב תשל"א.
- * סלומון מרדכי, שלשה דורות בישוב, ירושלים תש"ב.
- * פינס יחיאל מיכל, בנין הארץ, בעריכת חתניו דוד ילין ויוסף מיחס, דביר, תל אביב תרצ"ט.
- * קלוגר, מן המקור, ירושלים תשל"א.
- * קרלינסקי הרב חיים, הראשון לשושלת בריסק, מכון ירושלים תשמ"ד.
- * שינברגר הרב יוסף, עמוד אש, תולדות חייו ופעלליו של רבינו משה יהושע יהודה לייב דיסקין, ירושלים תשי"ד.
- * שטינברגר הרב שלמה, התר תרמ"ט, המכון למורשת ישראל, תל אביב תשמ"ו.
- * תדהר דוד, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוגיו, הוצאת המחבר, תל אביב 1947-1971.
- * העתונים: 'הלבנון' 17 (46) (37); 'הצבי'; 'המגיד'; 'חבצלת'; 'השקפה'; 'קתדרא'.